

УДК 316.48:316.334

Ставицька О. В.

КОНФЛІКТОГЕННІ ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

Політика, сфера політичних відносин – це світ, де миру немає і бути не може. Світ політичного – це галузь не тільки постійної, але й підвищеної порівняно з іншими сферами суспільного життя конфліктогенності. Таке розуміння політики потребує пояснення та визначення сутності конфліктогенності цієї сфери суспільного життя з точки зору сучасних уявлень про розвиток політико-правових відносин. Тим більше, що процеси, які відбуваються у політико-правовій сфері нашого суспільства останнім часом, доводять: розбудова нового економічного та соціально-політичного порядку супроводжується надзвичайною конфліктністю, подолання або пом'якшення якої можливо лише за умов більш-менш чіткого уявлення щодо чинників, що спричиняють або посилюють цю конфліктність. В той же час існує ціла низка інституцій, а саме політико-правових інститутів, які за своєю природою призначені для врегулювання соціальних відносин та забезпечення стабільного поступового розвитку.

Взагалі кожний соціальний інститут, що входить до певної суспільної структури (економічної, політичної, соціальної, культурної, етнічної, правової), організується заради виконання тих чи інших суспільно значущих цілей і функцій; крім того, кожний соціальний інститут відповідає інтересам конкретної суспільної верстви, слугуючи цілям реалізації (задоволення) її стійких інтересів. Саме тому категорію «інститут» прийнято вважати однією з найважливіших у соціально-політичних науках; її трактують як особливу форму інституціоналізованої соціальної дії, як специфічну соціальну реальність, що складається в різних сферах суспільства.

До суспільних дисциплін поняття інституту прийшло з юридичної науки, де під категорією «інститут» зазвичай розуміють комплекс (певну сукупність) норм, які регулюють групу однорідних суспільних відносин.

В наукових дослідженнях з державознавства поняття інституту почало вкорінюватись спочатку в конституційному праві, а в подальшому ця дефініція стала однією з головних у процесі вивчення проблем функціонування державної влади і реалізації основних прав людини й громадянина [1]. Для державознавства, передусім, має значення розвиток фактичних відносин держави і суспільства, стан і функціональність (чи дисфункціональність) політико-правових структур (інститутів) державності; хоча, зрозуміло, їх вивчення передбачає також аналіз норм права та оцінку чинної системи законодавства [2].

В політології поняття інституту головним чином використовують для характеристики відповідних елементів політичної системи суспільства (державна влада, партії, ідеологія, громадські організації тощо) [3]. Ступінь і характер інституціоналізації суспільства свідчить про тип існуючої політичної системи й досконалість політико-

правових механізмів, про рівень політичної культури і політичного структурування соціуму, про досвід його асоціативного життя, про міру свободи формування й практики дії громадсько-політичних угруповань. В цьому відношенні сучасна демократична держава суттєво відрізняється від архаїчних, авторитарних і, особливо, тоталітарних держав, політична й суспільна структура яких зводиться до мінімуму офіційних і формалізованих політико-правових та соціальних інститутів.

В соціології ця дефініція «інститут» за змістом означає «стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, які регулюють різні сфери людської діяльності та організують їх у систему ролей і статусів, що складають соціальну систему» [4]. Соціальний інститут слід чітко відрізнити від конкретних організацій, установ чи окремих соціальних груп; це, скоріше – усталений комплекс норм і функцій (соціальних ролей), за якими діють соціальні угруповання певного типу.

Виходячи з вищезазначеного, можна сказати, що під політико-правовими інститутами слід розуміти відносно виокремленні організаційно-функціональні структури держави і стабільні форми публічної політики, що виконують власні специфічні функції в цілісній системі державно-політичного регулювання суспільних відносин засобами правового й політичного впливу.

В ряду політико-правових інститутів безпосередньо державі належить особливе місце, вона створюється і функціонує в асиметричному суспільстві, є системною формою утілення громадського договору, який прагне подолати соціальні розбіжності. В свою чергу, держава як комплексний інститут утворює власну інфраструктуру політико-правових інституцій (підінститутів, органів, установ), що залежать від поділу функцій та професіоналізації управлінської праці. Тому в узагальненому плані такі утворення називають інститутами державності.

До системи політико-правових інститутів державності прийнято відносити, передусім, найважливіші органи держави, які складають підґрунтя самої влади – парламент, уряд, президентство, вищі органи конституційного контролю та судочинства тощо, а також інститути представництва політичних інтересів (вибори, партії, громадські організації, політичні клуби, фонди та інше) [5]. Слід зазначити, що в сучасних державах через реальне ускладнення змісту суспільного життя і поширення соціально-політичних зв'язків спостерігається тенденція зростання кількості не тільки владних державних органів, установ і вищих посад державного управління, але й поширюється різноманіття інституціоналізованих форм публічної політичної практики. Усі разом вони складають відносно цілісну систему політико-правових інститутів.

Отже, головними елементами сучасної державності, які набули в процесі цивілізаційного розвитку інституційної форми, виступають: інститут голови держави, що втілюється у відповідних посадах та установах; законодавчо-представницькі органи (фактично, інститут парламентаризму), що представлені відповідними державними інституціями та установами і формуються завдяки дії інституту виборів; виконавчо-розпорядчі органи, які також містять в своїй структурі уповноважені державні установи, департаменти і посади; судові органи, які в кожній державі виконують досить типові функції але, водночас, представлені специфічними за національно-історичною формою установами і професійними посадами.

КОНФЛІКТОГЕННІ ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

На стабільність функціонування всіх цих інститутів впливає велика кількість факторів, багато з яких мають негативну ознаку. Саме вони цікавлять нас у першу чергу як фактори-конфліктогени, тобто такі, що можуть привести до конфлікту [6].

Найбільш загальний вплив на функціонування політико-правових інститутів має сам фактор політичного розвитку, масштаби і форми якого можуть бути неадекватними суспільному розвитку. Історія знає випадки, коли політичний розвиток випереджає суспільний, коли встановлення більш прогресивної політичної системи попадало на непідготовлений ґрунт соціальної системи і навпаки – випереджаючий розвиток соціальної системи над політичною. Саме це несе на собі небезпеку незбалансованого функціонування політичної сфери суспільства і як результат – підвищену конфліктність.

Аналіз ефекту “випереджаюче-відстаючого соціально-політичного розвитку” ліг у підґрунтя концепції модернізації суспільства С.Хантігтона. На його думку, головним джерелом модернізації суспільства є конфлікт між мобілізованістю населення, його включеністю у політичне життя та інституціоналізацією, наявністю необхідних структур та механізмів для артикулювання та агрегування його інтересів. В той же час невміння мас працювати у владних інститутах призводить до явної нездійсненності їхніх очікувань від включеності у політику. Як наслідок – дестабілізація режиму правління, «не політичний розвиток, а політичний занепад».

Певні риси конфліктності несе на собі і «власний» розвиток політичної сфери, який відносно не залежить від суспільного оточення. Політика та відповідні їй інститути сучасної демократичної держави з відпрацьованою системою масової політичної участі, процедурами виборів, дискусій, з розподіленими гілками влади, що взаємно контролюють одне іншого, при всій своїй зовнішній схожості – далеко не одне і теж саме, що політика колишньої буржуазної держави, не говорячи вже про добуржуазне суспільство з монархічною владою. Але цей постійний внутрішньополітичний розвиток не проходить рівно, без протиріч, без стрибків та провалів. Він супроводжується політичною напруженістю, посиленням нестабільності, що врешті решт призводить до виникнення гострої кризи політичного розвитку і – як наслідок – до політичного конфлікту.

Сучасна політологічна наука знає декілька різновидів криз політичного розвитку. По-перше, це криза ідентичності, яка настає із розпадом ідеалів і цінностей, що домінують в політичній культурі даного суспільства. Особливої гостроти ця криза набуває під час радикального реформування, коли в нових формах соціального та політичного життя населення не бачить достатніх можливостей для особистого існування. Криза цього типу руйнує нормативні засади функціонування політико-правових інститутів, призводить до виникнення суперечностей з приводу нормативно-ціннісних засад життєдіяльності.

По-друге, криза розподілу матеріальних і культурних благ, коли владні структури нездатні забезпечити стійке зростання матеріального добробуту населення. Особливого впливу від цього типу кризи розвитку зазнають інститути виконавчої влади, бо саме до них апелюють маси населення, які внаслідок кризи перебувають у стані депривації.

Далі. Криза участі, зумовлена знеціненням звичних форм і механізмів залучення громадян до політики з одночасним збільшенням кількості бажаючих брати участь в управлінні і створювати новий баланс політичних сил. За умов постійного розвитку політичної сфери інтенсивно зростають спеціалізовані групи інтересів, які прагнуть влади. Разом з тим слабкий розвиток системи представництва соціальних інтересів, зокрема політичних партій, неповна відповідність політичних структур та інститутів вимогам населення, нерішучість влади щодо припинення діяльності політичних радикалів та екстремістів призводять до загострення загальнополітичної ситуації не передбачуваним наслідкам для влади та суспільства в цілому.

Четвертим різновидом кризи політичного розвитку є криза «проникнення», детермінована протиріччями, що виникають при прагненні правлячих сил реалізувати свої рішення в усіх сферах суспільного життя. Ця криза вражає перш за все відносини «центр – регіони», тобто ті, що розвиваються по вертикалі. Крім того, ірраціональні риси масової свідомості, відсутність у громадян політичного досвіду призводить до неадекватного сприйняття рішень центру і тим самим справляє конфліктогенний вплив на функціонування цієї влади.

Врешті речт, не можна не сказати і про кризу легітимності, яка є результатом невідповідності цілей режиму та масових уявлень про норми його функціонування, що призводить до падіння легітимності та відповідної дестабілізації політичного режиму, державності в цілому. Особливо помітним цей вплив стає під час виборчих кампаній, коли населення найбільше очікує суттєвих позитивних змін, але, зазвичай, їх не отримує.

Зазначені різновиди кризи політичного розвитку мають місце і в Україні, бо вона перебуває саме у процесі переходу до нових форм соціального життя, тобто, в процесі політичного розвитку. Яким же чином у нас відбиваються зазначені вище конфліктогенні фактори?

Процес формування політичної системи України, починаючи з 1991 р., характеризується постійними суперечностями між суб'єктами політичної системи (виконавчою і законодавчою владою, партіями, рухами), періодично виникаючими конфліктними ситуаціями і навіть активними конфліктами. Це нормальне явище, оскільки йде пошук оптимальної моделі політичної системи, яка б відповідала принципово новій ситуації, що склалася в Україні у пострадянський період.

На нашу думку, можна виокремити декілька основних конфліктних полів суперечностей: політична реформа; приватизація і бюджетно-податкова політика; геополітичні інтереси України; передвиборчий процес.

Особливість ситуації полягає в тому, що результат боротьби у межах цих полів наперед не визначений. Існує можливість як виграти, так і програти на кожному з визначених полів.

Кожна із сил, діючи у політичному просторі, бачить ситуацію як би зі своєї частини поля або мало враховуючи альтернативні варіанти, не беручи до уваги протилежних або паралельних тенденцій, збільшує рівень конфліктності.

Коротко проаналізуємо ситуацію на кожному із названих полів і зробимо спробу визначити тенденції, які матимуть місце, на наш погляд, у майбутньому.

КОНФЛІКТОГЕННІ ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

Політична реформа. Як доводить час, що пройшов з моменту прийняття Конституції 1996 р., конфліктні ситуації в межах конституційного поля є і матимуть місце в майбутньому. І ця тенденція набирає сили під час виборів. Боротьба прибічників різних варіантів подальшого розвитку держави набула таких форма та гостроти, що практично паралізувала і продовжує гальмувати роботу всіх гілок влади, особливо законодавчої. І якщо наші політичні лідери, як і досі, з'ясовуватимуть стосунки між собою, якщо представницькі і виконавчі органи замість об'єднання зусиль дошукуватимуться – хто ж старший, якщо не буде нормальних цивілізованих відносин між владою і опозицією, якщо на державному і місцевому рівнях не зрозуміють, що питання не в тому, у кого влада, а в тому, щоб була здатність її створити, щоб конкретні соціальні верстви відчули реальні, нехай і невеликі, але позитивні зміни в їхньому становищі, у тому, щоб завоювати довіру народу, – то така влада і далі буде джерелом напруженості у суспільстві, а не інструментом, здатним регулювати суспільні відносини в Україні і тим самим створювати стабільну, зможну країну, де кожна людина, кожна соціальна та національна група зможе задовольнити свої потреби, реалізувати свої інтереси і можливості.

Приватизація і бюджетно-податкова політика. Конфліктність цього фактору завжди існує у будь-якому суспільстві. Але в Україні сьогодні вона набуває особливого значення тому, що, на відміну від періоду початку приватизації, сьогодні «розмір» того, що підлягає приватизації та перерозподілу, значно збільшився. Ще за часів так званої «малої приватизації» середини 90-х років минулого століття цей процес супроводжувався численними конфліктами та скандалами, кримінальними справами тощо. Сьогодні, коли йде «велика приватизація», коли економіка країни дійсно перебуває на невеликому, але підйомі, коли з'явилось те, що можна ділити, а його розміри вражають, конфліктність даного поля стає надзвичайною. Бо, перефразуючи Маркса, немає такого злочину, до якого б не вдалася людина, якщо це принесе 300% прибутку.

Геополітичні інтереси України. На цьому полі конфліктності відбувається зіткнення різних концепцій стосовно місця та ролі України у геополітичному просторі, співвідношення загальноукраїнських інтересів та інтересів світового співтовариства. Виграш на цьому полі означає взаємовигідне партнерство України із західними та східними країнами та структурами, програш – перетворення України в одну із країн третього світу, повне підпорядкування економіки України інтересам закордонного капіталу (як західного, так і російського), що не може функціонувати на основі благодійності і безкорисної допомоги.

Як і на попередніх полях, результат боротьби тут не визначений. Проте позиції чітко проглядаються у політичних деклараціях партій, парламентських фракціях, у засобах масової інформації.

Одна з тез полеміки полягає у тому, що Захід зацікавлений у збереженні України як великої держави. Інші стверджують протилежне: Захід прагне перетворити Україну у сировинний додаток своєї модернізованої економіки, ринок збуту продукції, часом недоброякісної. Крім того, він заінтересований у протиборстві України з Росією з метою ослаблення останньої.

Специфіка ситуації в тому, що Україна перебуває ніби у центрі двох геополітичних просторів – західноєвропейського та євразійського. Це як ускладнює положення України (певні політичні сили штовхають її на однозначний вибір – або Захід, або Росія), так і надає їй широких можливостей для реалізації своїх інтересів.

Щоб досягнути можливий результат боротьби на цьому полі, необхідно відмовитися, перш за все, від загального розуміння Заходу і Росії. Там є сили, які дотримуються як однієї, так і іншої концепції щодо України. Розв'язання суперечностей на цьому, четвертому, полі залежатиме, по-перше, від результату боротьби на попередніх трьох полях і, особливо, від реконструкції відносин власності – щоб вона дійсно стала важливим стимулом трудової діяльності і раціональної організації виробництва. По-друге, розв'язання суперечностей третього поля залежить від визначення об'єктивного критерію, який би уможливив примирення прихильників протилежних концепцій: Україна має бути із Заходом чи з Росією. Справа не в ідеологічних уподобаннях, а в тому, що головним критерієм, який би визначав дії України стосовно Заходу чи Сходу, є об'єктивні інтереси України. А вони мають місце як у західноєвропейському, так і євразійському просторі.

Передвиборний процес. Конфліктність на цьому полі посилюється кожного разу у зв'язку з оголошенням початку виборчої кампанії. Це певним чином провокує сплеск опозиційних настроїв як серед депутатського корпусу, так і в деяких партіях. Про посилення передвиборної боротьби свідчать конфлікти законодавчої та виконавчої влади у телепросторі та радіоефірі, пошуки політичними партіями союзників, створення різноманітних коаліцій. Ці та інші факти свідчать про те, що загострення конфліктності на четвертому полі збільшується із наближенням виборів. Крім того, слід мати на увазі: головна відмінність конфліктів в українському політичному просторі від конфліктів у владних структурах європейських країн, США і Канади полягає у тому, що там політична боротьба точиться на основі відповідних правил, які закріплені законом або визнаються суспільною думкою. У нас такі правила ще не склалися, і боротьба триває далеко «не за правилами».

Вихід з цієї ситуації є, і він давно вже запропонований наукою. Мова йде про ідею рефлексивної політики. Суть її – у відмові від швидких рішень, які дають тактичні вигоди одній із сторін. Рефлексивна політика будується на осмисленні власного досвіду та певних висновків із помилок та невдалих кроків. Таке її перше правило. Друге правило – повага до супротивника чи опонента, відмова від прагнення перетворити опонента у ворога. Третє правило – пошук взаємовигідних рішень, що, безумовно, вимагає підвищення рівня політичної культури, оволодіння технологією запобігання та розв'язання конфліктів, які виникають між суб'єктами політичної системи.

Підсумовуючи розгляд особливих умов функціонування політико-правових інститутів у контексті теорії конфлікту, можна зробити такі узагальнюючі висновки.

1. Українське суспільство потенційно обтяжене конфліктними ситуаціями в різних сферах життя, що зумовлено специфікою перехідного періоду від тоталітарно-авторитарної до демократичної системи. Цей період, у свою чергу, створив досить особливу природу і особливі види конфліктів, які не мали місця в тоталітарній системі, але не мають і в демократичній (хоча є деякі, що наявні і в ній). Тому, на наш погляд, на етапі стабілізації країна не може собі дозволити

КОНФЛІКТОГЕННІ ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

переростання численних конфліктних ситуацій у конфлікти, які ще більше будуть потрясати суспільство, можуть призвести до непередбачуваних наслідків.

2. Після стабілізаційного періоду процес розвитку конфліктних ситуацій може набути природного характеру, тобто конфлікти, що виникають, виконуватимуть функцію не руйнації, а розвитку суспільства, сприятимуть пошуку оптимальних шляхів розв'язання проблем, що існують і виникають, стануть важелем прогресу, бо не будуть глобально впливати на зниження життєвого рівня населення та потрясати існуючу соціально-економічну систему.

У зв'язку з цим, як уявляється, нині доцільно дотримуватися положень функціоналістської парадигми (консенсусний підхід), згідно з якими для того, щоб суспільство продовжувало існувати, його спеціалізовані інституції (виконавча та законодавча влади, партії тощо) повинні працювати у відносній гармонії одна з одною. Суспільний континуум залежить від їх кооперації, яка, у свою чергу, передбачає консенсус, досягнення згоди з приводу засадних суспільних цінностей, – тобто йдеться про те, щоб політичні й інші структури, незважаючи на існуючі суперечності чи навіть протилежні погляди, домовилися щодо зазначених суспільних цінностей. Це дасть змогу сконцентрувати увагу на розв'язанні нагальних проблем, стабілізувати ситуацію, насамперед у соціальній і економічній сфері, задовольнити елементарні потреби основних соціальних груп населення, що, на нашу думку, зменшить рівень соціальної і політичної напруженості, сприятиме тому, щоб існуючі конфліктні ситуації не переросли в конфлікти.

Список літератури:

1. Див. напр.: Теория государства и права. Учеб. для юрид. вузов и фак-тов. / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: ИНФРА*М – НОРМА, 1997. – С. 27-37, 272-295, 415-419, 435-459; Чиркин В.Е. Государствоведение. – М.: Юрист, 1999. – С. 124-125; Его же. Государственное управление. – М.: «Юрист», 2002. – С. 41-44.
2. Див.: Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты. / Пер. с франц. – М.: Юрист, 2002; Чиркин В.Е. Современное государство. – М.: Междунар. отношения, 2001; Институты конституционного права иностранных государств. – М.: «Городец-издат», 2002.
3. Див. напр.: Політологія: Підручник. / Панов М.І. (керів. авт. кол.), Герасіна Л.М., Осипова Н.П. та ін. – Київ: Видав. Дім “Ін Юре”, 2002. – С. 65-80, 175-192; Халипов В.Ф. Власть: кратологический словарь. – М.: Республика, 1997. – С. 154-155; Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию: Учебник. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 248-285 та ін.
4. Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – С. 117.
5. Див. напр.: Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты. – С. 51-88, 92-102; Чиркин В.Е. Государствоведение. – С. 127-129; Гомеров И.Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. – М.: Изд-во ЮКЭА, 2002. – С. 584-735.
6. Див.: Шейнов В.П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение. – Мн., 1996. – С.11.